

J. M.
COETZEE

ELIZABETA
KOSTELO

Iš anglų kalbos vertė
Rasa Drazdauskienė

KULTINĖS KNYGOS

Sofoklis

Vilnius, 2019

Realizmas

Pirmiausia kyla problema, nuo ko pradėti, kitaip tariant, kaip iš tos vietos, kurioje šiuo metu esame (tai yra kol kas iš niekur), pasiekti kitą krantą. Paprasta jungties problema: reikia suręsti tiltą. Tokias problemas žmonės sprendžia kasdien. Išsprendžia ir tuojau pat eina toliau. Manykime, kad tai jau padarėme, nesvarbu, koku būdu. Manykime, kad tiltas pastatytas ir pereitas, kad galime apie jį nebegalvoti. Teritoriją, kurioje prieš tai buvome, palikome kitapus. Dabar esame tolimajame krante, kur ir norėjome atsidurti.

Elizabeta Kostelo – rašytoja, gimusi 1928 m. Tai reiškia, kad dabar jai 66, beveik 67. Yra parašiusi devynis romanus, du eilėraščių rinkinius, knygą apie paukščių gyvenimą ir daug žurnalistinių straipsnių. Ji australų kilmės. Gimė Melburne, ten gyvena ir dabar, nors 1953–1963 m. praleido užsienyje, Anglijoje ir Prancūzijoje. Buvo du kartus ištekėjusi. Turi du vaikus, po vieną iš kiekvienos santuokos. Elizabetą Kostelo išgarsino jos ketvirtasis romanas „Namas Eklzo gatvėje“ (1969 m.), kurio pagrindinė veikėja yra Merion Blum, kito romano, Džeimso Džoiso „Uliso“, pagrindinio veikėjo Leopoldo Blumo žmona. Rašytoja yra gerbiama ir savo šalyje, ir už jos ribų. Albukerke, Naujojoje Meksikoje, įsikūrusi

Elizabetos Kostelo draugija, kuri leidžia ketvirtinį „Elizabetos Kostelo naujienraštį“.

1995 m. pavasarį Elizabeta Kostelo keliavo arba keliauja (nuo šiol visur bus vartojamas esamasis laikas) į Epltono koledžą Voltame, Masačusetse, atsiimti Epltono apdovanojimo. Apdovanojimas kas dvejus metus teikiamas visame pasaulyje žinomam rašytojui, kurį išrenka kritikų ir rašytojų komisija. Įteikiama 75 000 dolerių piniginė premija, finansuojama iš Stouovų paveldo, ir aukso medalis. Tai vienas iš stambiausių literatūrinių apdovanojimų JAV.

Kelionėje į Masačusetą Elizabetą Kostelo (Kostelo – jos mergautinė pavardė) lydi sūnus Džonas. Džonas dėsto fiziką ir astronomiją viename Pensilvanijos koledže, tačiau dėl asmeninių priežasčių metams pasiėmė atostogas. Elizabeta silpnokos sveikatos; be sūnaus pagalbos ji nesiryžtų leisti į tokią varginančią kelionę per pusę pasaulio. Čia šiek tiek praleiskime. Jie atvyko į Voltamą, buvo palydėti į viešbutį, kaip tokiam mažam miesteliui stebėtinai didelį, aukštą šešiakampį pastatą, iš lauko puoštą tamsiu marmuru, viduje tviskantį krietolu ir veidrodžiais. Pokalbis vyksta jos kambaryje.

– Ar tau čia bus patogų? – klausia sūnus.

– Tikrai bus, – atsako ji. Kambarys dvyliktame aukšte, su vaizdu į golfo laukus, toliau – miškais apaugusios kalvos.

– Tai gal kol kas pailsėk? Mūsų ateis paimiti pusę septintos. Kai bus likusios kelios minutės, aš tau paskambinsiu.

Jis jau beišeinąs. Ji prakalba.

– Džonai, ko būtent jiems iš manęs reikia?

– Šį vakarą? Nieko. Tai tik vakarienė su komisijos nariais. Neleisime, kad per ilgai užtruktų. Priminsiu jiems, kad esi pavargusi.

– O rytoj?

– Rytoj jau kas kita. Rytojaus dienos, deja, tau teks rimtai pasiruošti.

– Jau pamiršau, kodėl sutikau čia atvykti. Man atrodo, tai didelė kankynė, kurią apsiėmiau išverti be jokios rimtos priežasties. Reikėjo paprašyti, kad apsieitų be ceremonijos ir tiesiog atsiųstų čekį paštu.

Po ilgo skrydžio ji atrodo tokio amžiaus, kokio yra. Niekad nebuvo linkusi rūpintis savo išvaizda; anksčiau tai tiko, bet dabar pradeda ryškėti ženklai. Ji sena ir pavargusi.

– Deja, taip negalima, mama. Jei sutikai paimti pinigus, turėsi išverti ir spektaklį.

Ji purto galvą. Dar nenusirengusi seno mėlyno lietpalčio, su kuriuo atvažiavo iš oro uosto. Plaukai atrodo riebaluoti, blausūs. Net nepradėjo išsipakuoti daiktų. Jei jis dabar ją paliks, ką ji darys? Priguls su visu lietpalčiu, nenusiavusi batų?

Jis čia, su ja, yra iš meilės. Net neįsivaizduoja, kaip ji viską išvertų, jei jo nebūtų šalia. Visur ją lydi dėl to, kad yra jos sūnus, jos mylintis sūnus. Tačiau junta, kad pamažu tampa jos treneriu – koks atgrasus žodis.

Mąsto apie ją kaip apie ruonį, seną, pavargusį cirko ruonį. Jai teks dar kartą užsiropšti ant baseino krašto, dar kartą parodyti, kaip moka balansuoti ant nosies kamuolį. Jo darbas – ją paraginti, suteikti narsos, padėti atlikti programą.

– Jie kitaip negali, – kiek mokėdamas švelniau sako jis. – Žavisi tavimi, nori pagerbti. Mano, kad rado geriausią būdą tai išreikšti. Duoti tau pinigų. Garsiai paskleisti tavo vardą. Skleisti vardą, naudodamiesi pinigais.

Stovėdama prie ampyro stiliaus rašomojo stalo, vartydama lankstinukus, kurie pataria, kur nueiti apsipirkti, kur

pavalgyti, kaip naudotis telefonu, ji dirsteli į jį tuo savo greitu, ironišku žvilgsniu, kuris dar tebeturi galios jį nustebinti, priminti, kas ji tokia.

– Geriausią būdą? – sumurma.

Pusę septintos jis pasibeldžia. Ji jau pasirengusi, laukia, kupina abejonių, bet pasirengusi stoti prieš akivaizdon. Apsivilkusi mėlynuoju kostiumėliu, šilkiniu švarkeliu – savąja rašytojos uniforma, apsiavusi baltus batelius, kurie šiaip visai nieko, bet su jais ji kažkodėl panaši į Ančiuko Donaldo draugę. Plaukus išsiplovusi ir sušukavusi nuo kaktos atgal. Jie vis tiek atrodo riebaluoti, bet kažkaip garbingai, nelyginant grioviakasio ar mechaniko. Veide jau matyti ta pasyvumo išraiška – jei pastebėtume ją jaunos merginos veide, pavadintume drovia. Veidas be asmenybės žymių, vienas iš tų, kuriuos fotografuojant reikia labai pasistengti, kad jis nepaskęstų minioje. Visai kaip Kitsas, pamano jis, tas labai vertino blankų prisitaikymą.

Mėlynas kostiumėlis, riebaluoti plaukai yra detalės, nuosaikaus realizmo ženklai. Pateikti konkrečių smulkmenų, leisti prasmei išryškėti savaime. Pirmasis taip pasielgė Danielis Defo. Išmestas ant kranto, Robinzonas Kruzas dairosi aplink, ieškodamas kitų jūrininkų. Bet jų nėra. „Daugiau jų nebemačiau, neradau net jokių ženklų, – sako jis, – tik trijų jūrininkų skrybėles, vieną kepurę ir du batus, skirtingų porų.“ Du skirtingų porų batai: dėl to, kad batai ne vienos poros, jie nustoja buvę apavu ir tanpa mirties įrodymais, šėlstančios jūros nuplėštais nuo skęstančiųjų kojų ir išmestais ant kranto. Nei skambių žodžių, nei nevilties, tik skrybėlės, kepurės ir batai.

Kiek tik siekia jo atmintis, mama rytais visada atsiskirdavo ir užsidarydavo rašyti. Jokiomis aplinkybėmis nebū-

davo galima jai trukdyti. Jis įprato save laikyti nelaimingu vaiku, vienišu, nemylimu. Kai jiedu, jis ir sesuo, pradėdavo ypač savęs gailėtis, susėsdavo atsirėmę nugaromis į užrakin-tas duris ir imdavo tylutėliai inkšti. Paskui užuot inkštę už-niūniuodavo ar imdavo dainuoti ir tada pasijusdavo geriau, pamišdavo esą apleisti.

Dabar viskas pasikeitė. Jis suaugo. Stovi nebe už durų, o viduje, nugara į langą, ir stebi, kaip ji sėdi, kaip diena po dienos, metai po metų pamažu žylančiais plaukais kovoja su puslapio tuštuma. Koks užsispyrimas, mąsto jis! Be abejo, ji nusipelno medalio, šito ir daugelio kitų. Už narsą, pranokst-ančią pareigos reikalavimus.

Permaina įvyko, kai jis buvo trisdešimt trejų. Iki tol ne-buvo skaitęs nė vieno jos parašyto žodžio. Tai buvo jo atsa-kas jai, kerštas už tai, kad liko neįsileistas vidun. Ji neįsileido jo, už tai jis neįsileido jos. O gal atsisakė skaityti jos knygas norėdamas apsisaugoti. Gal toks buvo gilesnis motyvas: iš-vengti žaibo smūgio. Tik staiga vieną gražią dieną, niekam, net sau, netaręs nė žodžio, jis pasiėmė iš bibliotekos vieną jos knygą. Po to jau skaitė viską – skaitė atvirai, traukinyje, prie pietų stalo. „Ką čia skaitai? – Mamos parašytą knygą.“

Jis yra jos knygoje, kai kuriose. Atpažįsta ir kitus žmo-nes; tikriausiai dar daug tokių, kurių neatpažįsta. Apie seksą, apie aistrą ir pavydą ji rašo taip įžvalgiai, kad jis jaučiasi su-krėstas. Garbės žodis, tai paprasčiausiai nepadoru.

Ji pati jam yra sukrėtimas: turbūt panašiai jaučiasi ir kiti skaitytojai. Tikriausiai tam ji ir egzistuoja, vertinant plačiausia prasme. Koks keistas apdovanojimas už tai, kad visą gyvenimą sukreti žmones: būti pakviestai į mažą mies-telį Masačusetso valstijoje ir gauti pinigų! Jos nieku gyvu

nepriskirsi tiems rašytojams, kurie teikia paguodą. Galima net sakyti, kad ji žiauri, kokios kartais būna moterys ir kokie retai išdrįsta būti vyrai. Tiesą pasakius, kas ji tokia? Ne ruonis: tam nepakankamai miela. Bet ir ne ryklys. Katė. Iš tų stambiųjų kačių, kurios, plėšydamos sugautą grobį, staiga stabteli prie perrėžto pilvo ir perveria tave šaltu geltonų akių žvilgsniu.

Apačioje jų laukia moteris. Ta pati jauna moteris, kuri juos pasiėmė oro uoste. Ji vardu Tereza. Dirba dėstytoja Epltono koledže, bet šioje Epltono apdovanojimo istorijoje ji yra visų galų meistrė, pastumdėlė, o platesniame kontekste – antraeilis personažas.

Jis atsisėda automobilio priekyje šalia Terezos, motina sėdi gale. Tereza jaudinasi: taip jaudinasi, kad čiauška neužsičiaupdama. Pasakoja apie rajonus, pro kuriuos jie važiuoja, apie Epltono koledžą ir jo istoriją, apie restoraną, kuris yra jų kelionės tikslas. Į šį plepalų srautą sugeba įterpti du vikrius, pelei tinkamus išpuolius.

– Pernai rudenį pas mus viešėjo A. S. Bajet, – sako ji. – Ponia Kostelo, ką jūs manote apie A. S. Bajet?

Ir kiek vėliau:

– Ponia Kostelo, ką jūs manote apie Dorisę Lesing?

Ji rašo knygą apie moteris rašytojas ir politiką; vasaras leidžia Londone, kaip pati sako, atlieka tyrimus; jis nė kiek nenustebtų sužinojęs, kad automobilyje turi paslėpusi diktofoną.

Tokiems žmonėms jo motina sugalvojo specialų pavadinimą. Vadina juos auksinėmis žuvelėmis. Jos atrodo mažytės ir nekenksmingos, sako ji, nes kiekvienai pakanka tik mažo gyvos mėsos kąsnelio, vos *hemidemimiligramo*. Kas savaitę ji

gauna jų laiškų – leidėjas persiunčia. Kitados į juos atsakinėdavo: ačiū, kad domitės, deja, esu labai užsiėmusi ir negaliu atsakyti taip plačiai, kaip norėčiau. Paskui viena draugė jai pasakė, už kiek pardavinėjami šitie jos laiškai su autografais. Nuo tada ji nebeatsako.

Aukso žybsniai, apsupę dvesiantį banginį, laukiantys progos paskubomis pripulti prie jo ir vikriai krimstelėti.

Jie atvažiuoja į restoraną. Lynoja. Tereza išleidžia juos prie durų ir nuvažiuoja pastatyti automobilio. Jie trumpam lieka ant šaligatvio vieni.

– Dar galim pasprukti, – sako jis. – Spėtume. Galim paminti taksi, užsukti į viešbutį, pasiimti daiktus ir pusę devynių būti oro uoste, išskristume artimiausiu reisui. Atvykus raitajai policijai, mes jau seniai būtume dingę.

Jis nusišypso. Ji taip pat. Nereikia net sakyti, kad jie išters visą programą. Tačiau kaip malonu bent pažaisti su pabėgimo idėja. Juokai, paslaptys, bendrininkystė: tai slaptas žvilgsnis, tai žodis – toks jų būdas būti kartu, kai yra atskirai. Jis bus jos ginklanešys, ji bus jo riteris. Jis ją saugos, kol jėgos leis. Paskui pagelbės užsidėti šarvus, užkels ant žirgo, užkabins ant rankos skydą, įduos ietį ir pasitrauks į šalį.

Restorane vyksta veiksmas, daugiausia pokalbiai, kuriuos mes praleisime. Toliau pasakojimą tęsime viešbutyje, kur sugrįžusi Elizabeta Kostelo prašo sūnų dar kartą išvardyti žmones, su kuriais jie ką tik susipažino. Jis paklūsta, primena kiekvieno iš jų vardą ir funkcijas, kaip gyvenime. Juos priimantis šeimininkas Viljamas Brotegamas yra Epltono humanitarinių mokslų fakulteto dekanas. Vertinimo komisijos pirmininkas Gordonas Vitlis – kanadietis, Makgilo universiteto profesorius, rašęs apie Kanados literatūrą

ir Vilsoną Harisą. Moteriškė, kurią jie vadino Toni ir kuri jai pasakojo apie Henri Handelį Ričardsoną, irgi iš Epltono koledžo. Jos specializacija – Australija, ten yra dėščiusi. Polą Saks ji jau pažįsta. Plikagalvis vyriškis pavarde Keriganas yra rašytojas prozaikas, airių kilmės, dabar gyvena Niujorke. Penktosios komisijos narės, tos, kuri sėdėjo šalia jo, pavardė Miobijus. Ji dirba dėstytoja Kalifornijoje, yra žurnalo redaktorė. Pati yra publikavusi kelis apsakymus.

– Judu visai neprastai pasikalbėjote *tête-à-tête*, – sako jam motina. – Ji daili, tiesa?

– Tikriausiai.

Ji pamąsto.

– Bet ar tau neatrodo, kad, vertinant šituos žmones kaip grupę, jie kažkokie...

– ... kažkokie nelabai rimti?

Ji linkteli.

– Na, taip ir yra. Rimti žmonės nedalyvauja tokiuose spektakliuose. Rimti žmonės grumiasi su rimtomis problemomis.

– Aš jiems neatrodo pakankamai rimta?

– Ne, tu kaip tik labai rimta. Tavo trūkumas tas, kad tu nesi problema. Tai, ką rašai, dar niekam nesukėlė problemų. Jei sumanysi pasirodyti kaip problema, tave galbūt perkels į anų teritoriją. Bet kol kas tu ne problema, o tik pavyzdys.

– Ko pavyzdys?

– Rašymo pavyzdys. Pavyzdys to, kaip rašo tavo socialinės padėties, tavo kartos ir tavo kilmės žmogus. Modelis.

– Modelis? Gal galėčiau tam bent šiek tiek pasipriešinti? Šitiek stengusis nerašyti taip, kaip rašo visi?

– Mama, nėra jokios prasmės ginčytis su manim. Aš neatsakau už tai, kaip tave vertina akademinis pasaulis. Bet vis

dėlto turėtum sutikti, kad tam tikru lygmeniu mes kalbame, taigi ir rašome, kaip rašo visi. Antraip kiekvienas kalbėtume ir rašytume savo privačia kalba. Argi ne absurdas – sakyk? – rūpintis tuo, kas žmones jungia, o ne tuo, kas juos skiria.

Rytojaus rytą Džonas ir vėl įsivelia į literatūrinės diskusijas. Viešbučio sporto salėje jis netyčia susitinka komisijos pirmininką Gordoną Vitlį. Sėdėdami ant gretimų stacionariųjų dviračių, jie pasikalba, šūkčiodami vienas kitam. Motina nusivils, ne visai rimtai sako jis Vitliui, jei sužinos, kad gavo Epltono apdovanojimą tik dėl to, kad 1995-ieji paskelbti Australijos ir Azijos metais.

– O ko ji norėtų? – šūkteli Vitlis.

– Būti geriausia, – atsako jis. – Kad jūsų komisija sąžiningai tai pripažintų. Ne geriausia Australijoje, ne geriausia iš Australijos moterų, tiesiog geriausia.

– Jeigu nebūtų begalybės, neturėtume matematikos, – atsako Vitlis. – Bet tai nereiškia, kad begalybė egzistuoja. Begalybė – tik sąvoka, žmogaus sukurta sąvoka. Be abejo, mes tvirtai įsitikinę, kad Elizabeta Kostelo geriausia. Tiesiog turime aiškiai patys sau apibrėžti, ką toks tvirtinimas reiškia mūsų laikų kontekste.

Palyginimas su begalybe jam atrodo visai beprasmiškas, bet ginčytis neketina. Tikisi, kad Vitlis bent jau rašo ne taip prastai, kaip mąsto.

Realizmo santykis su idėjomis visad buvo sudėtingas. Kitaip nė negalėjo būti: realizmas grindžiamas idėja, kad idėjos negali egzistuoti autonomiškai ir tik reiškiasi per daiktinį pasaulį. Todėl kai realizmui prireikia diskutuoti apie idėjas, tenka norom nenorom išgalvoti įvairias situacijas – pasi-vaikščiojimus gamtoje, pokalbius, – kuriose personažai balsu

išsako prieštaringas mintis ir šitaip tam tikra prasme jas įkūnija. Įkūnijimo samprata pasirodo turinti lemiamą reikšmę. Šiose diskusijose idėjos nesilieja laisvai, jos nė negalėtų to daryti, nes yra pririštos prie jas išsakančių kalbėtojų; jas generuoja individualių interesų matrica, pagal kurią kalbėtojai veikia pasaulyje – pavyzdžiui, sūnaus rūpestis, kad jo motina nebūtų laikoma vaikiškai simboline postkolonijine rašytoja, arba Vitlio siekis nepasirodyti senamadišku absoliutistu.

Vienuoliktą valandą jis pabeldžia į jos kambario duris. Jos laukia ilga diena: interviu, pokalbis koledžo radijo stotyje, paskui, vakare, apdovanojimo įteikimo iškilmės ir tokiam atvejui būtina kalba.

Per interviu ji laikosi savo įprastos strategijos perimti pokalbio kontrolę ir pateikti dialogo gabalus, kartojamus taip dažnai, kad jam kyla įtarimas, jog jie spėjo sukietėti jos galvoje ir pavirto savotiška tiesa. Ilga pastraipa apie vaikystę Melburno priemiestyje (kur sodo gilumoje krykštavo papūgos), trumpesnė pastraipa apie vidurinėsios klasės saugaus gyvenimo pavojus vaizduotei. Pastraipa apie tėvo mirtį Malajoje nuo vidurių šiltinės, motinai kažkur antrame plane grojant fortepijonu Šopeno valsus, paskui keletas tarsi improvizuotų sakinių apie muzikos poveikį jos pačios prozai. Pastraipa apie paauglystės skaitymą (godų, be atrankos), paskui staigus šuolis prie Virdžinijos Vulf, kurią ji pirmą kartą perskaitė jau būdama studentė, apie Vulf poveikį jai. Pastraipa apie studijas dailės mokykloje, dar viena – apie pusantrų metų laikotarpį pokario Kembridže („Ryškesniai iš tų laikų prisimenu, kaip visą laiką stengiausi sušilti“), trečia – apie metus Londone („Turbūt būčiau galėjusi pragyventi iš vertimų, bet geriausiai mokėjau vokiečių kalbą, o

vokiečių kalba, kaip galite įsivaizduoti, tais laikais nebuvo populiarūs“). Pirmas jos romanas, kurį ji nuosaikiai kritikuoja, nors kaip pirmoji knyga jis buvo visa galva aukštesnis už varžovus; paskui laikinas gyvenimas Prancūzijoje („svaigūs laikai“), neaiški užuomina į pirmąją santuoką. Paskui sugrįžimas į Australiją su mažu sūneliu. Su juo.

Apskritai imant, nutaria jis, pasirodymas profesionalus – jei tik galima vartoti šį žodį, – užima beveik visą valandą, kaip ir buvo ketinta; lieka tik kelios minutės trumpai perbėgti klausimus, prasidedančius žodžiais: „Ką jūs manote apie...“ Ką ji mano apie neoliberalizmą, moterų klausimą, aborigenų teises, šiuolaikinį Australijos romaną? Jis gyvena greta jos – tai arčiau, tai toliau – jau beveik keturis dešimtmečius ir vis dar negalėtų tiksliai pasakyti, ką ji mano apie šiuos didžiuosius klausimus. Negalėtų ir, apskritai imant, visai džiaugiasi to nežinodamas. Nes spėja, kad jos mintys bus tokios pat neįdomios, kaip daugumos žmonių. Rašytoja nėra mąstytoja. Rašytojai ir mąstytojai: dangus ir žemė. Ne, ne dangus ir žemė – ugnis ir vanduo. Tačiau kas ji tokia – ugnis ar vanduo? Kuri stichija jos?

Šio ryto pokalbio vedėja, specialiai tokia proga atvykusi iš Bostono, yra jauna, o jo motina dažniausiai atlaidi jauniui. Bet vedėja nejautri, ir ja ne taip lengva atsikratyti.

– Kaip jūs įvardytumėte savo kūrybos pagrindinę žinią? – neatlyžta ji.

– Žinią? Ar aš privalau pranešti kokią nors žinią?

Nelabai stiprus kontrargumentas; pokalbio vedėja pajunta savo viršenybę ir ja pasinaudoja:

– Knygoje „Namas Eklzo gatvėje“ jūsų pagrindinė herojė, Merion Blum, atsisako turėti lytinių santykių su savo vyru,